

ٺه وه ڪارهسات نبييه ڪه جيهان هه ميهشه ٺامادهي
 قه ومانيه تي، ڪارهسات له بي قه وارهيي ڪارهسات دايه .
 شپه رزهيي، پارچه پارچه بوون و غيابه بنه مايه ڪي
 ٺه زمون په زير، پيش به پيڪهاتني بنه مايه ڪي مه عرفي
 ده گري ڪه ڪارهسات له هه ر چه شنه تيگه يشتن و
 ده رپريٽيڪ دوور ده خاتوهه . بهم پييه هيچ ڪارهساتيڪ
 وه ڪوئي پيئاسه ناکري و هيچ مه عرفيه يه ڪ شوناسيڪي
 بو به رهه م ناهيني . بي شوناسي ڪارهسات، ڪارهساتيڪه
 ڪه ٺامادهي دووپات بوونه وهي دهڪات وه ڪ بلبي پرووي
 نه دايي .

گه ر بيتو «هايدگر» گوتنه ني زمان به يانه ي هه بوون
 دانين، هه ر به وه هويه وه ڪه ڪارهسات له م يانه دا ناگوئي،
 بووني نبييه . ڪارهسات له ڪاتي قه ومانه خويده به
 تپه رين له زمان و فهوتاندي ٺه و، هه بووني خويشي
 داده ر ووخيني . به هه ر ڪارهساتيڪ ٺه و يانه زمانيه ڪه
 بيه وي بوونيڪي وه به ر خات، خاپور ده بي، واته
 ڪارهسات له ٺه و په ري زماندا ده قه وومي .

زمان له پاش و پيش ڪارهسات ده وي، به لام ڪه
 ده گاته خودي ڪارهساته ڪه، بي دهنگ ده بي، نه ڪ هه ر به و
 هويه ڪه ڪارهسات شتيڪي نامورالي و نائينساني و
 ناعه قلا نبييه - ٺه م چه مڪانه بو خويان له زماندا چي
 ڪراون و بوونيان هه به -، يان زمان ده ر قه تي نايه، به لڪو
 به و هويه ي ڪه ڪارهسات له ده ره وهي زماندا ده قه وومي .

هه ر گوزاره يه ڪ له پيناو ده رپريٽي ڪارهسات، هه و ليڪه
 بو به زماني ڪردن و گونجاندي له يانه ي هه بووندا . ٺه م
 گوزاره يه ڪه بيچميڪي زماني به خووه ده گري، مه و دايه ڪ

شوناسي ٺازار له بهر چراهه ڪي هيلڪ

به زماني ڪردني ڪارهسات
 له «گورستاني چراکان» دا

محمد ر حيميان
 (تڪاب)

له نیتوان واقیعی کاره سات و گپرانه وهی وی، چتی دهکات. مهودایهک که له ماهیهت و چۆنایهتی گپرانه وه دایه و هه موو دهرپرینیک گپرانه وهی ئەم مهودایه یه. به واتایهکی تر گپرانه وهی کاره سات نهک دهرپرینی ئەو رووداوه یه، به لکو دهرپرینی مهودایه که که له نیتوان کاره سات و گپرانه وهیدا، به هۆی زمان پیک هاتوه. ئەو زمانه ی که به شانازییه وه دان بهم مهودایه داده نی و نکۆلی له ئەم ئەوهکی خۆی و کاره سات دهکات، زمانی ئەدهبیه. زمانیک که نهک به شیوهی قهتعی و بریاگ، به لکو به چه شنیککی ناحهتی و کراوه له دیاردهکان دهوئ.

کاره سات له کاتی قهتیس بوونی زماندا روودهدا و جه مسهری غیابه کانه. غیابی دهرپرین، مانا، دهلالهت، مسداق و ئەزموون. کاره سات به کوشتنی سهراوهکان و پهک خستنی پرۆسهی ئیرجاع، خۆی له راقه و لیکدانه وه دهپارێزی.

ههولتی ئەدهبیات له پینا و کاره ساتدا، پیکهتینی بهستین و قهواره بهکی زمانیه که ئەمهش پیتوستی به ئەزموونی کاره ساته. ئەزموونیک که زه مان و ئەزموون و زمان پیکه وه گری دهدا واته رهوایهت و گپرانه وهی کاره سات.

«گۆرستانی چراکان» وهک رۆمانه شیعی «شیرکو پیکهس»، به تیکه لکاری به شیک له تایه تمه ندیه کانی شیعر و رۆمان، سه بارهت به ئەنفال دهوئ. له م به ره مه دا، شیعر لایه نیککی خوازه (ئیسستعاره) یی و رۆمان لایه نیککی رهوایی، پیک هیناوه. شیعر به لایه نه خوازه ییه که ی خۆی له ئەنفال ئەزموونیککی زمانی چن کردوه و قهواره یه کی راقه هه لگر، ناحهتی و کراوه ی پین داوه و رۆمان جیهانیککی رهوایی بۆ دهرپرین و قه هاندنی رووداوه که ساز داوه. دهرپرینی ئەزموونیک که له زمانی ئاسایی و خووپین کراودا، ناگوئجی.

شیعر به زمانیککی خوازه یه وه له گه ل ئەنفال رووبه روو ده بیت و تی ده کوشی و قهواره یه کی نوئ له ئەنفال بخولقیینی که له گه ل راگرتنی مهودای رهوایی خۆی له کاره ساته که، مه عریفه و شوناسیککی ئەزموون هه لگیشی بداتی بی ئەوهی ئاستی کاره ساته که دابه زینی. مسافر پیک روو دهکاته سه فهر. سه فهر پیک بی سه روشوین و نادیار. سه فهر پیک له پانتایی زماندا که

جیهانیککی نوئ له ئەسرین و مهراق و بیده ره تانی ده خولقیینی:

«به بهرگی تازه ی شیعره وه / بهرگی... له ورده پووله که ی ئەسرین / با بریسکه یی مهراق و / بدره وشیتسه وه ئاخ و داخ! /...». (ل ۶ و ۵) ئەمه سه فهر پیککی تازه یه که زمان و بهرگ و تیکه بشتنیککی تازه ی دهوئ. سه فهر پیک که له ژوو ره نسر مه کانی شاعیره وه دهس پین دهکا.

دهوامی ئەم سه فهره شوناسیک پیک دینی له موسافر پیک که به جل و بهرگ و میژوو و جوغرافیا و خولیا ی کورده واریه وه که وتوه ته ری به ره و نادیار، روو به شپه رزه یی، کاول بوون و رۆچوون له خاک.

له فۆرمی رۆمانه شیعی «گۆرستانی چراکان» دا، جل و بهرگ و شاخ و کیتو و خاک و خۆل و شاره کان و هه موو شتی، ته نانهت کوشتن و برینیش لایه نیککی ئیسستعاریان گرتوه ته خۆ که سه کانی ناو رۆمانه که به زمانی شیعره وه ده درین. مسافیر (وه گپر) و کالی وهک قوریانی و جه ل لاد و سه ربازه شاعیره که و حه یرانبیژ، هه ر کامه یان به شیک له کاره ساته که وهک ئەزموونی خۆیان وه گپرنه وه. ئەزموونیک که به هۆی بیچم و قهواره رهوایی و خوازه ییه که ی، ره هه نده میژوویی و سیاسی و فه لسه فی و ئایینی و لایه نه مرۆقی و بیتبه زه یی و کوشنده کانی ئەنفال له تو رپیککی زمانی ته تراو به ئەسته تیک و جوانیاسی، ده گپرتته وه. بهم پیتیه حه قیقته تی ئەنفال له خوازه دا دهشارد ریتته وه نهک به مه بهستی نکۆلی کردن له ئەنفال، به لکو به مه بهستی دهرخستن و گپرانه وهی حه قیقته تی ئەنفال. «ئاخر زریکه چۆن ئەگپرد ریتته وه؟ / قیژه چۆن ئەنووس ریتته وه؟ / عه رعه ر چۆن ئەخوین ریتته وه؟» (ل ۴ و ۵)، وهلامی ئەم پرسه یاران نه پینی به زمانی کردنی کاره ساتیکه که ناگپرد ریتته وه و ناووسری و ناخویند ریتته وه. ئەمه زمانی ئەدهبیه که به خولقاندنی قهواره یه کی زمانی، کاره سات ده گپرتته وه و دهینووسی بئ ئەوهی ئیدعای یه کسانی خۆی و کاره سات یان دوا یین گپرانه وه و دوا یین نووسینی بکات. ده یخوینی بی ئەوهی داوای دوا یین خویندنه وه ی بی.

ئیسستعاره ئەو زمانه سه ره تاییی (به دهوی) یه که بۆ ئەزموون و دهرپرینی کاره سات، چارپیککی نییه بی جگه له وهی که مهودای نیتوان وشه و مسداقه کانی بغه وتینی تا

خاک و خوئل و خوئین و زربکه و زربان و قوربانی و جهلاد، وهک خوئی بیته ده برین. ئیستعاره نهو حه شرهیه که دیاردهکان به بی مهوای ده لالهت، سه رههال دهدهن و قهوارهیه کی رهوایی به خوئانهوه دهگرن.

«گورستانی چراکان» له ۷ کۆپلهی رهوایی پیکهاتوو ه که له لایهن چوار که سایه تیبیه وه دهگپردیتته وه: مسافیر (شاعیر، یان وهگپری) - کالی - جهلاد - سه رباز (شاعریکی گهنج) که ههر که سیک به پیتی پتیه ندی خوئی له گهل کاره ساته که، لایه نیکی تایبهت دهگپرتته وه.

کۆپلهی ۱: وهگپری، یان مسافیر، روو دهکاته سه فهریکی نامۆ. سه فهریک که ههر سه فهری نه نفاله. مسافیر به کۆلی پرسبار وه نه م ریبه دهگرتته بهر. وهک که سیک که له سه فهره و نازارهکانی سه رسور و شله ژاوه. پرسباری سه ره کی مسافیر نه وه به که من کیم و نه م سه فهره م بو وه بهر که وتوو و نازارهکانم چۆن بخوئیمه وه؟

له م به شه دا مسافیر به گپرانه وهی خوئی، شوناسیکی زمانی بو خوئی پیک دینی که پرۆسه یه ک وهک نه نفالیش توانای سپینه وهی نه بی. نهو جلویه رگ و نهو کالاو کلاش و موسیقایه که نهو سه فهری پین دهکا، شوناسیکی کوردی پیک دینی. نهو به لگانه که له گۆره به کۆمه له کان به دی ده کری، ده بیته هۆی ناسینه وهی هۆبه ی نه نفال کراوه کان. نه م مسافره کییه؟

«به رگی.. له ورده پووله که ی نه سرین/ با بریسکه بیی مهراق و/ بدره وشیتته وه ناخ و داخ!» کچ کوردیکی خنجیلانه؟ «به رگی.. له شه مائی وه نه وشه بی شه فاف/ له مدیه وه با هه ناوی کرهکانی هه موو دیارین/.../ نهو جلانه ی که خه یاته باریکه له ی خه یالی خو م/ له ژووره نسر مهکانی ته نیایی و ته ریکیدا/ هپور هپور له بهر فانووژیکی هیلاک/ بو ی بریم و به ته قه لی ورده هه نیسکی شه وانه/ بو یی درووم!» یان شاعیریکی به هه نیسک و ته نیا؟ «ههر به کلاشه دۆمیا نه شه وه/ که دار به رۆیه کی هه ورامان/ دوا ی خوئنده وهی پیده شتیکی په خشانم/ له به رده می هۆره یه کی کاکۆل دیرژ و/ کناله یله یه کی چا وره شدا/ له شاره زوور پیشکه شی کردم» (ل ۵ تا ۸). یان گهنجیکی عاشق؟ یان...؟

نه م مسافره ههر که سیک بیت هه لگری شوناسیکی کوردیه که به زمان پیک هاتوو ه. ههر ههنگاو پیک که

دهگوازیته وه به شیک له م شوناسه له ت له ت و بلاوه له جانتاکه یدا، کۆ ده بیته وه.

مسافیر ههر ههنگاو پیک که دهگۆزی میژوو و شوناس و جوغرافیایه کی نه نفال کراو دهنه خشیتنی.

له جانتاکه یدا چیا و دارستان و موسیقا و مرۆژ و... هه موو شتیکی بوئی خه م و مهراقی لی نیشته وه. هه وایه کی گرمۆله و کۆست که وتوو. جوغرافیایه کی ئیستعاری که بیجگه له وهها زمانیکی شیعی، هیچ جو ره ده برینیک، دهره قه تی گپرانه وهی نایه.

سه فهریکی به په له و بی مۆلهت که هه موو مه نتقی خو پیکراوی جیهان تیده په رپینی، به بی گرینگیدان به ره خه و گۆفار و سنور و بی ترس له داوهکان: «بی مۆلهت و ده رگرتن له یه که م ره شنووسی تووردم/ بی مۆلهت و ده رگرتن له ره شه با چه نه بازه که ی ره خه گر/ بی مۆلهت و ده رگرتن له بازگه ی هیچ رۆژنامه و گۆفاری/ له هیچ که وشه نی و له هیچ پی ره ری و/ له هیچ داویتی سه ره ری» (ل ۹)

زمانیکی پر هیز و ده وه مه ندی شیعی، جیهانیکی ئیستعاری ده خوئقینی که واقیع و کاره ساتهکانی کورد به تیکرایی له ویرا دهرده که وی به هه له بجه و که رکوکیه وه. هه له بجه و که رکوکیک که له جوغرافیای جیهانی واقیع دابراوه و تایبه تی نه م شیعه ریه. که رکوک و هه له بجه یه ک به واقیعی خه م بار و ژنه میژوو بیه کانییه وه: «نه رۆم.../ چۆن هه وری را و نراو له گاپیلی کیواندا/ به شیوه ی (با) یه کی ترساو له چه خماخه/ به وینه ی کیژۆله یه کی قوتار بووی نه وسا/ له هه وای هه له بجه/ نه رۆم/ ههر به و شم شالی ناخ و داخانه وه/ که برینه کانم بو ته نیاییمی نه ژه نن/ به په له خوئینی نه و تاوی که رکوک سی نه مه وه/ که به رده وام سه ری براوی تیا هه لدی» (ل ۱۱). هه له بجه و که رکوک له مه به دوا ی، به و شوناسه پر نازاره وه دهناسری. شوناسیک که نه داهاتوو و نه قهره بووی ره نجه کانیان، پیمان له بیر ده کری. شوناسیکی زمانی و هه تایه.

مسافیر ده چپته ناخی میژوو ژنه نه نفال کراوه کان و له به رانه ر میژوو ی تاین و ه جواب دی: «به خو م و ده سکه نه یه ک/ له قژی نه و ژنه وه نه رۆم/ که شم شیری فه توایه ک له سه ر تاواری به ردیکی ته و تله/ به نیوی خودا وه، گه ردنی رفان و/ له دوا ییدا دای به

لایه نه فلهسه فییه کانیه وه خودا و جیهان و میژوو، ده داته بهر پرسیاریکی بی باک. ئەو پرسیارانه که لیل بوونیان نهک له ماهیه تی پرسیاردا، به لکو له چۆنایه تی وه لامه تفره ده ره کاندایه: «... من به نادیاردا ئەگه پیم / ده لیلیم شیرزه بیه و / سه رابی پیتشم ئەکه وئ! /... / من نیستا وهک مهراق ناماده و / چون هاوار له سه ر پیم! / ئە پرسم: له پیتشدا بی بهخه مه / کام خاکی او وهیلا و کام عه ردی زریکه و / کام وهرزی کوژراوی له شمه وه؟! /... / به کهم جار سه ر بکه م / به چیدا! / به ته مددا! / به خویندا! / به گلدا! / به کویدا! /... / پیم بلتین، چون برۆم؟! / راسته و راست؟! / چون پرسى برینی دلنیا؟! / به ره و خوار / بو دنیاى ژیره وهی تارومار؟! / به ره و ژور، بو لای خوا؟! /...» (۲۴ تا ۲۸) ئەمه مرۆقی پارچه پارچه و پرسیاره شیرزه و له ت له ته کانیه تی که له ئەوه پری ئازاره وه و له بن خوئی ئەنفاله وه، له وه لام ده گه پئ.

کۆپله ی ۲: کهس وه لامی ئەم پرسیارانه نازانی بیجگه له کالتی که قوریانی ئەنفاله، کالتی ده بیته هاو پیتی مسافر و روودا وه کان ده گپرتته وه. ئایا کو کاره سات و رووداویکی وهک ئەنفال، ده گپرتدیتته وه؟ «من ئەگه ر پیتش نه که وم / نه ئەسپی ئەفسانه و نه مه رالی خه ون و نه ته یری شیعر و نه بای جادوو گه ر / به و مه رگانه نازان /...» (۳۰) کالتی له گه ل مسافیر ده دوئ و تا بن خوئ خوی ده گپرتته وه. کالتی به بی هیچ مه ودا به ک خودی ئەنفاله و کهس وهک ئەو ئەزمونی مه رگی نییه: «ئوهی که ناو پیتی ئەزانی و / ئەوهی که داری سه ره پئ و بالنده کان / پیتی ئەزانی، کورته ی خه مه و ئیگجار که مه. / من خۆم قیژه ی ناو چال و من رهنگی شهوی درنده و /...» (۳۱). کالتی به دم قسه کانیه وه زهینی جه لادیش ده خوینیتته وه: «لیره قه دهغه یه کزه / گه وره بی و له دواییدا / بی به گفه ی ره شه با! / لیره قه دهغه یه گزنگ / پی بگریت و بالا بکا و / بی به سووره هه تا و / بچیتته سه ر لووتکه ی چیا!» (۳۸ - ۳۹). پاشان به میژوو ئەنفالچیه کاندایه چیتته وه.

کالتی چه ند وینه به کم له سه ر بهووردی خوی ده گپرتته وه: «... / ئەلقه یه ک ژن له ره گه زی گه لاپریزان، له توخمی / شهوی ته متسوومان، بو بوون به په رژین بوژنی / له ناوه ندا ئەیزریکان، ژنه ی ناوه ند پالکه و تووه و / له سه ر

مسافیر وینه بهک له سه فه ری روو به ئەنفال ده گپرتته وه، سه فه ریکی تازه و تووناو توون و نادیار که به شوناسی کورده وه ده لکی: «سه فه ریکی تازه م له به ره / سه فه ری به پیتی په تی خه مان / سه فه ری به سواری تراویلکه و / سه فه ری به سواری هه والی ناوه خت و / سه فه ری به سواری دووکه لئ / که پاشکو و خورجینی پر کردوه له چاوی کوژراوی باران! / سه فه ریکی تازه بو مهمله که تی...» (۱۲)

مسافیر ده گیرفانی هه یه و هه ر کام له م گیرفانانه، به شیک له چاره نووسی ئەوی تیدایه. چاره نووسیک که له شیعر و مانگه شه و و لاوانده وهی دایک و عیشقه وه دهس پی دهکات و له گیرفانی چواره مه وه تووشی ژن ده بیت و روو دهکاته هه لوه رین و مه رگ و دۆخیکی تازه له جوانه مه رگی و دابارینی وهیشوو مه یه کی رهش، که له دهیه مین گیرفان کیتلانه ی توورپیی و توئه ی راده په پئ: «ئوه تا له به کهم گیرفاندا / شیرزه بییم گمه گمیته تی و / له سه ر هیلکه ی شیعر ککه و تووه و / خه ریکه مانگه شه وئ هه لیبینی! /... / له دهیه مددا. کیتلانیکم ئارام ناگرئ و له تیغی خوی رانه په پئ!» (۱۷ تا ۱۹).

وه گپئ وهک مسافریک روو دهکاته میژوو و هه تا بهر دیواری بابل و خاکی سو مه ر و مهمله که تی ته مووز ده روا و به شوین نیسک و پرووسکی خوی و که سه کانیدا ده گپئ. ئەمجا به ناو جیهانی بنه وه دا، داده گه پئ و وهک بلتی گه یشتبیتته چاله کانی ئەنفال، رو ده چی و داده چو پئ: «من روئه چم و سه رنج شو رشو ر ئەکه مه وه / تا ئەو شوینه ی / که روو به روو مه رگ ئەبینم!...» (۲۰) ئیتر لیره وه کاریکی به سه ر زه وین و ئاسمان نه داوه و به ره و بن داده چو پئ روو به نیشتمانی گل: «هه ر به ره و بن دائه چو پئ / له ناو نیشتمانی گلدا / له ولاتی خوئ و قوردا / بو ناوی کوژراو ئەگه پیم...» (۲۱)

ئەم نیشتمانه زمانییانه که نامازه به چاره نووسی کورد ده کهن، شوناسیکی زمانی بو کورد پیک دین که هه تا هه تایه لپی نابنه وه و له گه شه و گر شه ی داهاتووی کورد به بی له به رچاو گرتنی ئەم شوناسه دۆزه خییه، مه عریفه یه کی راسته قینه ی لی ناکه ویتته وه. شوناسیک که پرسیاره لیل و بی وه لامه کان قوت ده کاته وه و به

ئەنفالە. ئەو كاتەى كە بە عس فەوتاو و سەربازە شاعیرە كە لە ژێر زەمىنە كە رزگار بوو و ئىستا لە كە شوهه و ایه كى كراوه و بى مە ترسیدا گومانى دۆزىنه وهى ئەو مانگ و خۆرانه دهكات كە لە ژێر خۆلدا: «گومان. گومان ئە كە م / ناتوانن بىاندۆزىنه وه / هەر هەمويان نادۆزىنه وه» (ل ۱۵۶). لەم بە شەدا چوار شىعر سەبارەت بە كاتى پاش ئەنفال و هەلسەنگاندنى لایەنەكانى دواى كارەسات لە كە شوهه و ایه كى ئازاد داىه.

كۆپله ۷: دواى كۆپله دهگىرپیتە وه كە ئەنفال دەبیتە لاوك و حەيران و دەچیتە تۆى فەرهنگ و شوناسى كوردەوارى. لاوك و حەيرانىك كە سىمايه كى تازه بە خۆه دهگرن بە ناوى «حەياوك» كە كورد هەتا هەتايه دەچرى.

«گۆرستانى چراكان» ئىپستەمەيه كى رەوايه سەبارەت بە ئەنفال كە سەمفۆنىايه كى زمانى پىكى هىناوه. «ئادرنۆ» جوانىناسى بە مېژوى شاراوهى ئازار دەزانى. كە «مرادى فەرهاد پوور» لەم روانگه «ئادرنۆيه» دا پىوهندىيه كى دىالكىبىكى لە نىوان جوانىناسى و مېژوو و ئازاردا بەدى دهكات. (۱) مېژوى ئازار ئەزمونىكى بە بالاي ژيانى مرۆقى لە پشتە كە بە گىرانه وهى دەچیتە بەستىنى ئەزمونە وه. ئەزمونىك كە تىكەل بە هەست و عاتيفه و ئازاره.

«شىركۆ» بە پىكهىنانى قەوارەيه كى شىعرى- رەوايهى لە ئەنفال، دهگاته تەشقى بوئىيه كى زمانى بوئەزمونى كارەسات. شىعرك كە بەرهمى ئاگايى و تى گەيشتن و شىكارى و خولقاندنه و ئاور لە مېژوى رووداوه كە دەداتە وه و هەست و هەلۆتستيشى لە بەرانبەر دەردهخات. ئەنفال بەم شىعەر قەوارەيه كى زمانى بەخۆه گرتوه و دەرپر دراوه بى ئە وهى لە ئاستى خۆى وهك كارەسات، دا بەزى و بى بە بىرە وه رىبه كى بەردهست و شىكراو. شىعر سەبارەت بە كارەساتە كە داوه، بى ئە وهى لە دواىن گىرانه وهدا كۆتايى پى بىن، يان داىبه زىنیتە ئاستىكى ساكار كە چەمە وازەى (انعطاف)ى گىرانه وهى پى بدات. كارەساتە كە لە قەوارەيه كى ئىستعارىدا گىر دراوه تە وه و لە گومانى بوون و نەبوون، لە گومانى گىرانه وه و نەگىرانه وهدا، لە گومانى تى گەيشتن و تى نەگەيشتندا، كۆتايى پى هاتوو، بەلام ئە وهى كە بەرهم هاتوو شوناسىكى نوئيه كە نووساوه تە هەبوونى كورد.